

Horváth István

Az etnolingvisztikai reprodukció az erdélyi magyarság körében¹

A tanulmány az erdélyi magyar kisebbségi populáció etnokulturális reprodukciós esélyeit modellezi az Életünk fordulópontjai – Erdély című, 2006-ban végzett szociológiai vizsgálat eredményeire támaszkodva. Bár az erdélyi magyarságot érintő demográfiai folyamatok fontos helyet kaptak a társadalomtudományos elemzések keretében, ezek többnyire népszámlálási adatokkal dolgoztak, és kevésbé aknázták ki az etnolingvisztikai vizsgálatokban rejlő lehetőségeket. Jelen tanulmány az erdélyi magyarság nyelvi reprodukciós esélyeinek és kockázatainak megragadására vállalkozik, az asszimilációs folyamatok korábbinál árnyaltabb leírására törekedve. A felhasznált kutatás mintavételi sajátosságainál fogva is nagyobb lehetőséget biztosít minderre: a 2500 fős erdélyi minta kiválasztásakor a kutatók nem a korábbi vizsgálatokra jellemző kategoriális etnikai identifikáció szempontjait vették figyelembe, hanem az egyének kulturális készségeit. Az adatfelvételbe így csak azok kerültek be, akik minimum a lekérdezés lebonyolításához szükséges magyar nyelvi kompetenciákkal rendelkeztek.

Az elemzés elsőként a nem magyar etnikai kategóriával azonosuló, de a magyar nyelvet társalgási szinten használó (a minta 14 százalékát kitevő) népességre, illetve a magyar nyelv elsajátításának körülményeire összpontosít, majd az etnikailag vegyes házasságokból származó egyének nyelvi reprodukciós esélyeit modellezi. Az erdélyi magyarok kétnyelvűségének kérdését a szerző a nyelváltás-paradigma fogalmi apparátusával ragadja meg. A vizsgált populációra jellemző nyelvi készségek, attitűdök és nyelvhasználati gyakorlatok alapján a kétnyelvűség ötelemű tipológiáját állítja fel. A tanulmány utolsó részében a szerző a nyelvi domanciaváltás feltételeit vizsgálja, és az elemzést a családi nyelvi reprodukciós kockázatok által érintett, a magyar nemzetiségűek mintegy kb. 8 százalékát jelentő népesség szociológiai leírásával zárja. A szerző szociológus, a kolozsvári BBTE Szociológia Tanszékének docense (ihorvath66@yahoo.com).

Az etnokulturális reprodukció esélyei a legtöbb etnokulturális kisebbség, így az erdélyi magyarság esetében is meghatározó probléma, amelynek számos közhangulati, közpolitikai és tudományos vetülete van. Így a demográfiai elemzések egyik kulcskérdése marad, hogy a csökkenő természetes szaporulat, a számottevő vándorlási veszteségek, illetve az asszimilációs egyenleg milyen mértékben és irányban alakíthatják az erdélyi magyar kisebbségi populáció jövőbeni változását (vö. Horváth 2004, 2005a; Kiss 2006; Kiss–Csata 2007; Szilágyi N. 2002, 2004; Varga E. 1998).

Ezek az elemzések többnyire a vegyes házasságok népszámláláskor regisztrált állományi és éves dinamikájára, illetve a népszámláláskor regisztrált anyanyelvi és etnikai identifikációra vonatkozó adatsorokra alapoznak. Azok az elemzések, amelyek a nyelváltás paradigmájában íródtak, mind ez idáig kevésbé inspirálóan bizonyultak a népesség-előreszámítás során. Igaz, ezek az elemzések vagy nem szisztematikus kvantitatív megközelítésben készültek (Péntek–Benő 2003; Vetési 2001), vagy (többé-kevésbé) reprezentatív, de mindenképpen viszonylag kis volumenű mintákra alapozva nyújtottak némi fogódzót a jelenség mennyiségi megragadására (Csepeli et alii 1999; Horváth 2003; 2005b; 2008b; Sorbán 2000; Sorbán–Dobos 1997).

¹ A kutatást *A párkapcsolatok formaváltozása: átmenetek és/vagy stabilitás* c. 49066. sz. OTKA támogatta.

Ezekhez a próbálkozásokhoz viszonyítva az *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* kutatás számos vonzatában előrelépést jelentett. Egyrészt azért, mert a minta kialakítása olyan szempontrendszer szerint történt, amely lehetővé tette az asszimilációs jelenségek árnyaltabb megragadását, másrészt pedig azért, mert a kutatás felépítése (az előfeltevések megfogalmazása és a lekérdezés operacionális leképzése) során számos olyan elméletileg is megalapozott szempontrendszert vettünk figyelembe, amelyek lehetőséget adtak arra, hogy a magyar kisebbség etnokulturális reprodukciójának az esélyei modellezhetővé váljanak.

ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ, NYELVI KÉSZSÉGEK, NYELVI VISELKEDÉS ÉS NYELVI ATTITÚDOK

Az etnikai azonosságtudat kapcsán körvonalazódott szakirodalom az etnicitást többnyire kettős természetű megnyilvánulásként: egyszerre szubjektív tudatállapotként (reprezentációk, klasszifikációs rendszerek), illetve jól megragadható kulturális gyakorlatok és viselkedési minták rendszereként értelmezi (vö. Brubaker et alii 2006; Jenkins 2008; Karner 2007; Mennel 1994).

Amennyiben az etnicitást egyfajta kollektív tudatállapotként elemezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy ez az egyének szintjén leginkább egy adott, a modern nemzetállam kategorizációs és klasszifikációs logikáival és gyakorlataival összhangban lévő etnikai-nemzetiségi kategória felvállalásában nyilvánul meg. Persze ez a logika nem minden népesség esetében és nem minden szituációban működik problémamentesen (vö. Horváth 2006). Például a romániai domináns kategorizációs és klasszifikációs logikák szerint a romaként azonosítható populáció egy bizonyos szegmense esetében a cigány/roma kifejezés inkább életformára, életvitelre vagy társadalmi státusra utal. Mivel a többségtől eltérően a cigányt nem valamiféle etnokulturális identitásként értelmezik (esetleg nem olyanként, amely kizárná a más etnikai kategóriával történő azonosulást), a kettős, illetve a szituacionálisan változó etnikai identifikáció viszonylag gyakran előforduló jelenség (Beissinger 2001; Péter 2005). Adódhatnak olyan szituációk is, amelyekben az egyének számára problematikus a klasszifikációs logikáknak megfelelően értelmezni etnikai kötődésüket. Ilyenek a vegyes családból származó személyek, akik esetében eléggé változatos logikák mentén dőlhet el az, hogy milyen kategóriával azonosulnak: kulturális készségeket vesznek figyelembe (melyik nyelvet beszélnek jobban), esetleg érzelmi vagy pusztán konvencionális megegyezéseknek engedelmessé sorolják be önmagukat egy adott etnikai kategóriába. Ez utóbbi kapcsán megemlíthető, hogy a vegyes házasságok egy része esetében olyan, az etnikai szocializáció problematikus döntéseit formálisan leegyszerűsítő konvenciók érvényesülhetnek, mint például az, hogy a fiúkat az apa, a lányokat az anya vallására keresztelik, illetve regisztrálják a népszámláláskor. Így megtörténhet, hogy valakit, aki bár magyarnak vallja magát, semmilyen olyan kulturális viselkedési minta, értékorientáció vagy érzelmi megnyilvánulás nem jellemez, amelynek alapján bármilyen külső szemlélő magyarnak sorolhatná be.

Az etnicitás azonban a felvállalt, kinyilvánított és visszaigazolt kulturális azonosság tapasztalata is (Jenkins 2008 [1996]: 104), tehát olyan kulturális performatív elemek (viselkedési minták, ízlésorientációk és érzelmek) rendszere, amelyek egy adott kategóriához tartozó személyek esetében a különböző interakciók, megnyilvánulások szervezése esetében dominálnak (Karner 2007; Mennel 1994: 177). Ezen felvállalt azonosságok alapján az egyének szokványos módon megjelenítenek és megélnek egy adott etnikai csoporthoz való tartozást, amely hovatartozás aztán a csoport többi tagja számára is tényné válik (Jenkins 2008: 128–146). Másképpen

kifejezve: bizonyos sajátos kulturális gyakorlatok határképző fontosságra tesznek szert. Az erdélyi magyarok jelentős többsége számára (a származáson kívül) a magyar nyelv ismerete, egy adott („magyar”) vallásfelekezethez való tartozás kinyilvánítása vagy az oktatás nyelvének a megválasztása olyan kulcsfontosságú megnyilvánulások, amelyek meghatározóak a magyar közösségbe történő besorolás folyamatában (Veres 2005; 2008).

Kiemelendő, hogy a klasszifikációs gyakorlatok és az etnicitás mint felvállalt kulturális azonosság egymáshoz viszonyítottan relatív autonómiával bírnak. Valaki anélkül is besorolhatja magát egy adott etnikai kategóriába, hogy rendelkezne a közösségi normatív identitásnarratívák szempontjából az etnikai hovatartozás meghatározó elemeit hordozó kulturális készségekkel. Ugyanígy a kulturális készségek meglétét, kinyilvánítását sem követi minden esetben, kötelező módon egy adott etnikai besorolás. Az etnicitás kettős természetét figyelembe véve, illetve a két dimenzió relatív autonómiáját tekintve az etnokulturális reprodukció problémájának három lehetséges dimenzióját kell elkülönítenünk.

1. táblázat: Mátrix: az etnokulturális reprodukció három lehetséges dimenziója

	Kategoriális reprodukció	Kulturális performatív elemek reprodukciója
Pusztán kategoriális etnikai identifikáció	VAN	NINCS
Etnokulturális identifikáció	VAN	VAN
Kulturális kötődés	NINCS	VAN

Az Életünk fordulópontjai – Erdély c. kutatás tervezése során rákérdeztünk mind a kategoriális etnikai identifikációra (minek vallotta magát a legutolsó népszámláláskor), mind a nyelvismeretre és a nyelvhasználat sajátosságaira. Ez utóbbiakat kulcsfontosságú kulturális elemek rendszereként értelmeztünk, olyanokként, amelyek alapján meghatározható, hogy az egyének milyen mértékben képesek olyan sajátos performanszok véghezvitelére, amelyek alapján felvethető a magyar jellegű kulturális kötődés ténye.

ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ VIZSGÁLATA ÉS A MINTA KIALAKÍTÁSA

Amennyiben egy adott nagymintás vizsgálat alanya egy etnikai kisebbség, a szokványos mintavételi problémák mellett felmerül a kérdés, hogy ki és milyen ismérvek alapján dönti el azt, hogy ki sorolható be az adott etnikai kategóriába, ki kerül bele a mintába. A magyar nyelvű szakirodalomban eddig ezt a problémát a roma kutatások, a romák beazonosítása kapcsán vitatták meg (vö. Havas et alii 2000; Kertesi 2000; Ladányi–Szelényi 2000). A romániai magyarokon végzett nagymintás vizsgálatok során, a magyar alanyok kiválasztása kapcsán (kit tekinthetünk magyarnak, ki kerül bele, és hogyan választjuk ki a magyar mintába belekerülő alanyokat) mindeddig nem alakult ki magvasabb módszertani reflexió. Viszont tény, hogy két elkülönülő logika mentén történt a mintakialakítás: egyrészt a kategoriális etnikai identifikációt követve, másrészt a magyar identitás szempontjából meghatározó kulturális készségeket tekintve.

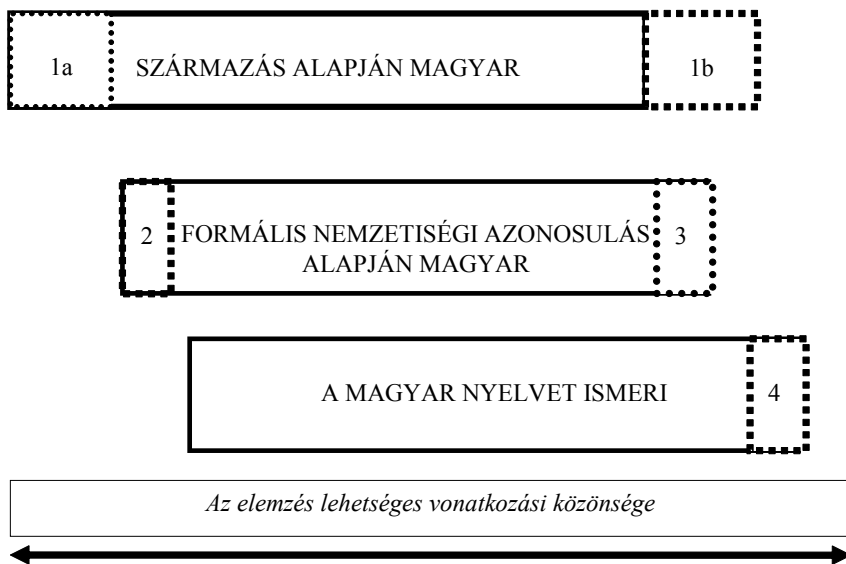
Az erdélyi magyarokon végzett megelőző kutatások egy részében az alanyok kiválasztása a formális-kategoriális önbesorolás alapján történt (a mintavételi leírásokat lásd Csepeli et alii

1999, 2002; Horváth 2003, 2005b). A kérdezőbiztosok úgy döntötték el, hogy a mintavételi eljárás során beazonosított alany belekerül-e vagy sem a mintába, hogy megkérdezték, minek vallotta magát (minek jegyezték be a szülei) a legutóbbi népszámláláskor. Arra, hogy a népszámlálás során tényleg magyarnak jegyezték be vagy sem, semmilyen körülmény okán (pl. nem tudott magyarul, nem volt semmilyen magyar felmenője stb.) nem kérdeztek rá. Az *Életünk fordulópontjai – Erdély c.* kutatás során a kérdezőbiztosok a mintába bekerülő alanyokat a magyar nyelvi készségeik mértékének a függvényében, vagyis az etnikai hovatartozással szorosan összefüggő kulturális készségeik alapján szelektálták. Tehát a kétlépcsős mintavétel során csak azok kerültek bele abba a mintába, amely esetében megtörtént a kérdőív lekérdezése, akik olyan szinten beszéltek magyarul, hogy megértették a magyarul feltett kérdéseket, és ezen a nyelven tudtak is válaszolni a kérdezőbiztosoknak.

Vizsgáljuk meg, milyen következményei voltak ennek a módszertani megközelítésnek, illetve a két megközelítés alapján kialakult minták milyen jellegű általánosításokat engednek meg (milyen populációra érvényesek a következtetések).

Az alábbi ábrán körvonalazzuk azokat a lehetséges logikákat, amelyek mentén ki lehetett volna alakítani egy magyar mintát, belefoglalva a bármilyen logika alapján magyar jellegűnek számítható népességet. Az első a származás ismérve.² A maximalista definíció ebben az esetben az volna, hogy (elvben) mindenki magyar, akinek legalább egy felmenője magyarnak vallotta magát. A második a már bemutatott logika: mindenki magyar, aki formálisan azonosul a magyar etnikai kötődéssel. A harmadik dimenzió szerint a magyarság előfeltétele egy beszédközösségben való potenciális részvétel, tehát mindenki, aki részt tud venni egy magyar kódhasználatú beszédközösségben, az rendelkezik azzal a kulturális készséggel, amelynek alapján feltételezhető egyfajta magyar kulturális kötődés.

1. ábra: Az elemzés lehetséges vonatkozási populációja

2 A származás ismérve nem jelent meg a fentebb bemutatott elméleti modellben, ám ennek ellenére itt befoglaltuk, hisz a származás fontos elem ez etnicitás meghatározásában, jelen van az etnicitásra vonatkozó politikai, illetve köznap diskurzusok szintjén is.

Kifejtve az 1-es ábrát, attól függően, hogy mi volt a szelekciós logikánk, az etnokulturális reprodukció vizsgálatára szempontjából különböző lehetséges célpopulációkat ragadhatunk meg:

1. Asszimilációs veszteség (magyar felmenőik vannak, de nincs vállalt magyar nemzetiségi kötődésük).
  - a. Nem vagy alig ismerik a magyar nyelvet.
  - b. Kielégítő szinten tudnak magyarul.
2. Nyelváltott magyar nemzetiségűek, népszámláláskor a magyar nemzetiségi kötődést vállaló, de a magyar nyelvet nem vagy csak sekélyesen ismerők.
3. Formális asszimilációs nyereség (nincsenek magyar felmenők, de a magyar nemzetiségi kötődést vállalják, különböző mértékben ismerhetik a magyar nyelvet).
4. A magyar nemzetiségi kötődést nem vállaló, de a magyar nyelvet ismerő személyek.

A formális kategoriális önbesoroláson alapuló mintavétel során olyanok vallották magukat magyarnak, akik valamilyen (többnyire származási) okból kötődtek a magyarsághoz, és ezt egy szimbolikus és értékelhető gesztus formájában megerősítették.³ Azokat is bevettük a mintába, akik a nemzetiségi kötődést vállalták, de a magyar nyelvi készségeik sekélyesek vagy nem léteztek voltak. Egy ilyen jellegű szelekciós logika alkalmazása nyomán kialakult mintába azonban már nem kerültek bele azok, akik magyar származásúak voltak és beszéltek magyarul, de a formális etnikai kötődés szintjén nem vállalták ezt (formális asszimilációs veszteség). És nem kerültek bele azok sem, akik nem magyar származásúak voltak, a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaltak, viszont elfogadható szinten beszéltek, esetleg gyakran is használták a magyar nyelvet.

Amennyiben a kulturális/nyelvi készségeket (a magyar nyelv ismeretét) használjuk szelekciós ismérvként, akkor csak azok kerülnek bele a vizsgálatba, akik a magyar nemzetiségi kötődést vállalják és a magyar nyelvet társalgási szinten beszélnek. Belekerülnek azok is, akik népszámláláskor a magyar etnikai kötődést nem vállalják (lehetnek magyar leszármazottak vagy sem), de legalább társalgási szinten beszélnek magyarul. Viszont kimaradnak azok a magyar nemzetiségi kötődést vállaló személyek, akik nem vagy kis mértékben tanultak meg magyarul vagy a nyelváltás folyamatának viszonylag előrehaladott állapotában vannak. És természetesen kimaradnak azok is, akik magyar származásúak, nem vállalnak magyar etnikai kötődést és nem tudnak társalgási szinten magyarul.

A két eltérő szelekciós logika alapján kialakuló minták sajátosságait (kissé leegyszerűsítve) az alábbi mátrix tükrözi:

---

3 Különböző kisebbségi közszereplők nagy fontosságot tulajdonítanak a népszámláláskor az etnikai hovatartozás regisztrációjának, és ez kiemelten igaz a magyarok esetében. Egyrészt azért, mert egy kisebbségi populáció volumene szimbolikus érvként jelenik meg a kisebbségpolitikai viták során, másrészt azért, mert a részarányoknak – főleg a nyelvhasználat terén – közpolitikai következményei vannak. Így a népszámlálások környékén valóságos demográfiai mozgósítás következik be, aminek az eredménye a nemzetiségi regisztráció mozzanatának a felértékelése.

2. táblázat: A formális kategoriális önbesorolásra és a kulturális/nyelvi készségre épülő mintákba bekerülő/ezekből kimaradó magyar jellegű népesség

A népesség típusa	SZELEKCIÓS ISMÉRŐ	
	Kategoriális önbesorolás	Nyelvi készség
1a – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, nincs vagy sekélyes a nyelvismeret	KIMARAD	KIMARAD
1b – van magyar felmenő, nincs vállalt kötődés, van valamilyen szintű magyar nyelvismeret	KIMARAD	BEKERÜL
2 – van nemzetiségi kötődés, nincs vagy sekélyes a nyelvismeret	BEKERÜL	KIMARAD
3 – van nemzetiségi kötődés, nem magyar származású	BEKERÜL	NYELVIKÉSZSÉG-FÜGGŐ
4 – nincs magyar nemzetiségi kötődés, van magyar nyelvismeret	BEKERÜL	BEKERÜL

Tehát amennyiben az etnokulturális reprodukció partikularitásait az *Életünk fordulópontjai* – Erdély c. kutatás során kialakított minta alapján vizsgáljuk, akkor nem tudjuk elemezni a magyar kötődést formálisan vállaló 18–45 éves népességnek azon szegmenseit, amelyek már a nyelváltás előrehaladott állapotában vannak vagy már egyáltalán nem tudnak magyarul. A kategoriális önbesorolásra alapozó mintavétel során (mivel a kérdezés megtörténhetett úgy is, hogy a kérdezőbiztos részlegesen vagy teljes egészében a román nyelvet alkalmazta) ez a kategória belekerült. Az ezen adatok alapján körvonalazódott képnek megfelelően elmondható: a magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 2 százalékának adódtak nehézségei a magyar nyelvvel, hibásan vagy egyáltalán nem beszélt a magyart (Horváth 2008b: 20). A valóságban feltehetőleg nagyobb arányrészrel kell számolnunk, hisz a kérdezőbiztosok visszajelzése alapján jelentős számban fordultak elő a sekélyes magyar nyelvismeretnek tulajdonítható visszautasítások is.⁴ Vagyis a jelen vizsgálatból kimaradt minimum 2 százaléka azoknak, akik a magyar nemzetiségi kötődést vállalták, de nem tudtak megfelelően magyarul (ezek jelentős része vegyes házasságból származott). Belekerültek azonban olyan kétnyelvűek, akik a magyar etnikai kötődést vállalták, de esetükben inkább a román, mint a magyar nyelv volt a domináns, vagyis a nyelváltás bizonyos stádiumában voltak (vagy olyan környezetben éltek, ahol bekövetkezhetett a dominanciaváltás). Ez utóbbi esetben bizonyos mértékben kérdésessé válik, hogy ők milyen ráhatással tudnak lenni a saját leszármazottjaikra az etnokulturális szocializációs folyamatok során.

Az említett vizsgálat feldolgozott adatai alapján körvonalazódik egy kép arra vonatkozóan is, hogy miként oszlik meg nemzetiségi kötődés szerint az a populáció, amely (legalább társalgási szinten) ismerte a magyar nyelvet. A minta 13,4 százaléka a magyartól eltérő etnikai kötődést vállalt (7,8 százaléka románnak, 3,1 százaléka romának vallotta magát), de zömében beszélték a magyar nyelvet (legalább olyan mértékben, hogy válaszolni tudtak a kérdezőbiztos magyarul felolvasott kérdéseire). Ez egy összetett népesség, egyesek, főleg a romák egy része kizárólagosan magyar anyanyelvű, mások (zömében etnikailag vegyes házasságokból származók) családi

⁴ Ezen kutatások során nem regisztrálták a kérdőív kitöltése visszautasításának az okát.

környezetben sajátították el a magyart is. Egy bizonyos részük pedig környezeti kétnyelvű, vagyis nem származási családban, hanem az interkulturális kommunikáció során sajátították el a magyar nyelvet.

A kutatás eredményei alapján képet kaphatunk a vegyes házasságok keretén belüli nyelvi és etnikai (kategorialis) reprodukciós folyamatokról, a nyelvi interkulturális hatásokról, illetve a kulturálisan magyar (a magyar nyelvet mindennapi szinten használó, nem magyar származású és nem magyar identitású) kategóriák egyes jellemzőiről egyaránt.

A NEM MAGYAR ETNIKAI KATEGÓRIÁVAL AZONOSULÓK MAGYAR NYELVISMERETE

Amint már említettük, mivel az adatfelvétel során a szelekciós ismérv a magyar nyelvismeret, és nem a formális nemzetiségi kötődés volt, a minta 13,6 százalékát olyan személyek jelentették, akik, bár legalább társalgási szinten beszéltek a magyar nyelvet, a magyartól mégis eltérő nemzetiségi kötődést választották (vagy nem azonosultak semmilyen nemzetiségi kötődéssel). Vagyis az erdélyi, 18–45 éves, a magyartól eltérő kötődést vállaló népesség 3,2 százaléka vallott olyan szintű magyar nyelvi készségekről, amelyek alapján úgy vélte, bekapcsolódhatott egy magyar nyelvű beszédközösségbe. Mivel ez egy jelentős volumenű, 300 esetszámot meghaladó népesség volt, az elemzés során statisztikailag érvényes következtetéseket lehet megfogalmazni a vizsgált populáció jellegzetességeiről. Habár egy ilyen elemzés nem premier, a megelőzők viszonylag vázlatosan kezelték ezt a problémát (vö. Horváth 2000; 2008a). Először is vizsgáljuk meg, milyen mértékben ismerik alanyaink a magyar nyelvet.

3. táblázat: Milyen kijelentés érvényes az Ön magyarnyelv-ismeretére?

A nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék		
anyanyelvi szinten beszélek	78,6	85,5	33,8
tökéletesen beszélek	9,3	7,5	20,5
nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	6,4	4,1	21,2
nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom értetni magam	4,8	2,5	19,9
nagyjából értek, és nehézségekkel meg tudom értetni magam	0,9	0,4	4,6
Összesen %	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2492	2153	333

Amint a fenti táblázatból is látható, a nem magyar nemzetiségi kötődést felvállaló populáció magyar nyelvi készségei jelentős mértékben eltérnek a magát magyar nemzetiségűnek valló népességétől. Ha ez utóbbi népesség 93 százaléka vallotta magáról, hogy mesterfokú nyelvhasználó (folyékonyan és természetes módon tudja magát kifejezni, különösebb erőfeszítés

nélkül), a magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népességnek valamivel több mint fele (54 százaléka) számolt be problémamentes magyar nyelvhasználatról. Ezt az önértékelést megerősítik a kérdezőbiztosoknak az alanyok magyar nyelvi készségei kapcsán megfogalmazott véleményei is. Amíg a magyar nemzetiségi kötődést felvállaló népesség 90 százaléka esetében értékelték úgy, hogy az alanyok tökéletesen értették és használták a magyart, a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű populáció esetében ezt csak a népesség feléről állították. Az önértékelést, illetve a kérdezőbiztosok értékelését tekintve a magát románként valló népesség magyar nyelvi teljesítménye átlagban tekintve sokkal gyengébb volt, mint a más (cigány, német stb.) nemzetiségi kötődést felvállaló népességé.

Alapvető kérdés: milyen kontextusban tanulták meg a magyar nyelvet azok a személyek, akik a magyartól eltérő nemzeti kötődést vállaltak fel? Mivel a kutatás során nem kérdeztünk rá a nyelvelsajátítások történeteire (melyik nyelvet kb. mikor sajátították el), nem tudjuk rekonstruálni, hogy a nem magyar nemzeti kötődésű népesség esetében a magyar első nyelv vagy másodnyelv,⁵ esetleg szimultán kétnyelvűségről lehet-e szó. Éppen ezért konvencionálisan úgy tekintettük, hogy a magyar a másodnyelv és a román az első. A kétnyelvűség forrását tekintve (azt, hogy milyen nyelvi szocializációs kontextusban zajlik le a másodnyelv elsajátítása), mindenekelőtt a környezeti (vagy spontán), illetve intézményes másodnyelvűség között tehetünk különbséget.⁶ A környezeti kétnyelvűség kialakulhat a családi vagy a tágabb közösségi (szomszédsági, helyi társadalmi, regionális) kontextusban, az intézményes elsajátítás pedig történhet formális oktatás vagy dedikált képzés során (pl. nyelvkurzusok). Persze nem kizárható a különböző szinterek egymásra erősítő kölcsönhatása sem.

Visszatérve a nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló kategóriák magyar nyelvismeretére, elmondható, hogy az jelentős mértékben a származási családon belüli nyelvi kontaktusoknak tulajdonítható.

4. táblázat: A származási család jellege a nemzetiségi kötődések szerint

	<i>Életünk fordulópontjai – Erdély, teljes minta</i>	Magyar nemzetiségi kötődést vállalók	Román nemzetiségi kötődést vállalók	Cigány nemzetiségi kötődést vállalók
százalék				
Magyar homogám	84,5	94,2	14,4	14,9
Magyar jellegű vegyes	8,0	4,6	36,6	9,0
Román homogám	3,9	0,4	43,8	3,0
Más jellegű	3,6	0,7	5,2	73,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2476	2155	194	67

5 Az anyanyelv fogalmat készakarva kerüljük, hisz ez egy többdimenziós és viszonylag homályos fogalom. Differenciálatlanul ragadja meg az elsajátítás sorrendjét, az adott nyelv iránti emocionális viszonyulást, a nyelvi készségek hierarchiáját stb.

6 A szociolingvisztikai szakirodalomban gyakran használt, már szakmai közhelynek értékelhető fogalmakat, tipológiákat most nem hivatkozunk le külön-külön. A felhasznált általános jellegű források: Bartha 1999; Bayley-Schecter 2003; Beatens Beardsmore 1986; Edwards 1994; Li 2000.

A nem magyar kötődést vállaló személyek 44 százaléka származott magyar jellegű vegyes vagy homogám családból. Ha megfigyeljük a nagyszülők származását is, akkor még nagyobb arányban vehető számításba a magyar nyelv családon belüli elsajátítása. A mintába bekerült, nem magyar kötődést vállaló, de magyarul teljesítő személyek majdnem 52 százalékának volt legalább egy magyar nemzetiségi kötődésű felmenője. Ezenkívül figyelembe kell vennünk még azon személyeket is, akiknek nem volt magyar felmenőjük, de jelenleg magyar jellegű vegyes párkapcsolatban (családban vagy élettársi kapcsolatban) élnek.

5. táblázat: Az etnikai származás jellege a magyar, illetve a magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében (%)

Az etnikai származás jellege	Magyar nemzetiségi kötődés	Nem magyar nemzetiségi kötődés
Magyar homogám (minden szülő, nagyszülő magyar)	89,1	13,2
Magyar jellegű vegyes (legalább egy nagyszülő magyar)	10,1	38,5
Román homogám (minden nagyszülő román)	0,1	22,1
Más jellegű	0,5	24,7
Hiányos információ	0,1	1,4

A családon belüli nyelvhasználat vizsgálata révén a családi kétnyelvűség kérdésköre még tovább árnyalható.

6. táblázat: Jelentős mértékben vagy kizárólag a magyar nyelvet használta a következő felmenőkkel folytatott kommunikáció során? (magyar és attól eltérő nemzetiségi kötődésre lebontva) (%)

Nagyrészt magyarul beszélt*	Magyar nemzetiségi kötődés	Magyartól eltérő nemzetiségi kötődés
az édesanyjával	98,9	69,6
az édesapjával	99,0	50,6
az anyai nagyszülőkkel	99,1	56,6
az apai nagyszülőkkel	98,5	60,8
legalább egy felmenővel	98,9	75,2

*Összevont adat. Az eredeti skála: csak magyar, nagyrészt magyar, fele-fele, nagyrészt román, csak román. A feldolgozás során összevontuk az első három skálaértéket.

A magyar nyelvet beszélő, de nem magyar jellegű nemzetiségi kötődéssel azonosuló személyek mintegy háromnegyedének volt olyan felmenője (szülő vagy nagyszülő), akivel a kommunikáció zömében magyar nyelven zajlott. Természetesen ezen belül is vannak fokozatok: volt olyan, aki minden felmenőjével vagy aki csak az egyik nagyszülőjével (és ezenkívül egyetlen más családtaggal sem) kommunikált magyarul. Tehát eltérő a családon belüli kitettség mértéke, azoknak az aránya azonban nem túl magas, akik csak egyik nagyszülővel kommunikáltak

magyarul. Azoknak az aránya, akik legalább az egyik szülővel vagy legalább két nagyszülővel többnyire magyarul beszéltek, 70 százalék körül van. Tehát a primer, vagyis a családon belüli nyelvi szocializáció lehet az egyik meghatározó magyarázó tényezője a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategória magyar nyelvismeretének. A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű személyek fele magyar jellegű, azaz homogám vagy vegyes házasságból származik, és valamivel több mint kétharmada olyan családból, ahol egynél több családtaggal magyarul kommunikált. Természetesen ezekre a hatásokra ráerősíthettek még más környezeti faktorok is, de feltehető, hogy legtöbb esetben a magyar nyelv elsajátításának ez volt az egyik meghatározó közege.

A környezeti hatások feltehetőleg a nem magyar kötődésű népesség negyede esetében játszhattak kiemelt szerepet, ugyanis a magyartól eltérő nemzetiségű kötődésű népesség negyede nem számolt be ugyan családon belüli magyar nyelvhasználatról, de ezek egy (igaz, viszonylag kis) része valamilyen magyar nyelvű tanintézetet (többnyire óvodát vagy elemi iskolát) is látogatott az élete folyamán. A környezeti hatások esetében kiemelendő az etnikai differenciáltság. Amíg a románok esetében inkább olyan településeken érvényesült a környezeti hatás, ahol a magyarok jelentős többségben (60 százalék fölött) vannak, a magukat románoknak vallók esetében a környezeti hatások nagyobb mértékben érvényesültek azokon a településeken, ahol jelenleg a magyarok aránya 20–50 százalék között van, és kiemelkedően magas Partiumban, az északnyugati határzónában.

A magyar nyelvet ismerő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődésű népesség egy része magyar nyelvű oktatásban is részesült. Amint az alábbi táblázatban látható, a nem magyar nemzetiségi kötődésű személyek 41,4 százaléka valamilyen mértékű magyar nyelvű iskolai szocializációban részesült, illetve kevéssel több mint negyede az összes frekvenciált iskolai fokozaton magyarul tanult.

7. táblázat: Az iskolai oktatás nyelve a magyar, illetve a magyartól eltérő nemzetiséggel azonosuló személyek körében (%)

Iskolai oktatás nyelve*	Magyar nemzetiségi kötődés	Nem magyar nemzetiségi kötődés
Kizárólag magyar	49,8	25,3
Vegyes (magyar nyelven is)	43,2	16,1
Kizárólag román	7,0	58,6

* Összevont változó. Figyelembe vettünk minden oktatási formát és szintet (beleértve az óvodát is), amelyben az alany részt vett. A „kizárólag magyar”, „kizárólag román” azt jelenti, hogy az alany minden oktatási formát/szintet kizárólag azon a nyelven végzett el. A „vegyes” azt jelenti, hogy az illető oktatási szinteknek legalább az egyikét úgy végezte el, hogy részben románul, részben magyarul (esetleg más nyelven) tanult, leggyakrabban pedig azt, hogy legalább egy egész oktatási szintet (leggyakrabban az egyetemet vagy szakiskolát) kizárólag románul, másokat meg magyarul végzett el.

Az iskolai nyelvi szocializációt illetően is nemzeti kötődés szerinti differenciált modellekről beszélhetünk, a magyar nyelven tanulás inkább a magyar nyelvű cigány népességre jellemző, mint a román nemzetiségi kötődést felvállaló népességre, ez utóbbi ugyanis csak kivételes esetben kapcsolódik be a magyar nyelvű (és akkor is leginkább az óvodai vagy elemi iskolai szintű) oktatásba.

Tehát a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló, a magyar nyelvet ismerő népesség szintjén a magyar nyelvi szocializációnak három modellje különíthető el. Az egyik az elemzett népesség megközelítőleg felére jellemző *családi nyelvi szocializáció*, amely többnyire a vegyes házasságból származó vagy jelenleg vegyes házasságban élő, a román nemzetiségi kategóriával azonosuló magyar származású egyénekre jellemző. Ezt a családi nyelvi szocializációt megerősítheti egy általánosabb közösségi, illetve nagyon kivételesen iskolai nyelvi kitettség. Ezen a kategórián belül a magyar nyelvismeret eléggé széles skálán mozog.

A másik modell a nem magyar kötődésű, de a magyar nyelvet ismerő népesség valamivel több mint negyede esetében érvényesül, és többnyire a magát cigánynak/romának meghatározó népességre vonatkoztatható. Ez egyszerre jelent *családi és közösségi nyelvi szocializációt*, amelyet gyakran megerősít a magyar nyelvű (alapfokú) iskolázottság is. Az esetek többségében ez a népesség kizárólag a magyar nyelvet ismeri, és azon (általában) problémamentesen tud kommunikálni.

A harmadik kategóriába a nem magyar nemzetiségű, de magyarul beszélő népesség kb. ötöde kerül, akik többnyire környezeti kétnyelvűek, és zömében azokból a régiókból (főként nagyvárosokból) kerülnek ki, amelyekben a magyarok és a románok aránya hozzávetőleg paritásos (legalább egyharmada egyik nyelvi közösség). Ezen kategória magyar nyelvi készségei átlagában tekintve sekélyesebbek, mint más, a magyartól ugyancsak eltérő nemzeti kötődést felvállaló kategóriáké.

NYELVI SZOCIALIZÁCIÓ ÉS ETNOKULTURÁLIS REPRODUKCIÓ AZ ETNIKAILAG VEGYES CSALÁDBÓL SZÁRMAZÓK ESETÉBEN

Ha abból indulunk ki, hogy az etnokulturális reprodukció és ezen belül is a nyelvi szocializáció kiemelt színtere a család, akkor vizsgáljuk meg, hogy az etnikailag vegyes családokon belül milyen mértékű volt a kulturális reprodukció.⁷ Egy ilyen elemzés azért is fontos, mivel van viszonyítási alapunk, ugyanis az utóbbi két (1992-es és 2002-es) népszámlálás közölt adatai alapján kiszámítható, milyen mértékű a vegyes családokon belüli kategoriális reprodukció, vagyis az, hogy a magyar jellegű vegyes családokban, ahol az egyik fél magyar, a gyerekeket a magyar vagy a másik fél nemzetiségi hovatartozása szerint sorolják be. A két népszámlálás eredményei szerint a magyar jellegű házasságokban a gyerekeket hozzávetőleg 30 százalékban a magyar fél és 70 százalékban a másik fél (zömében román) nemzeti kötődésének megfelelően jegyezték be⁸ (INS 2005; Varga E. 1998). Mivel nem fértünk hozzá erre vonatkozó korábbi adatokhoz, így azt vettük figyelembe, hogy ez a megoszlás az utóbbi két népszámlálás viszonylatában stabilnak mutatkozott, és ezért feltételeztük, hogy a vizsgált 18–45 éves korosztályokra is a 3 a 7-hez arány a jellemző. Vagyis a magyar jellegű vegyes házasságból származók 30 százaléka azonosul formálisan a magyar kategóriával. Ideális helyzetben a vegyes házasságból származók esetében a nyelvi készségek is reprodukálódnak, hisz családon belül sajátíthatják el a két nyelvet. Ez az „ideális helyzet” azt jelenti, hogy a mintába bekerült magyar–nem magyar párkapcsolatból származó szülők gyerekei (ha mind beszélnek magyarul) 3 a 7-hez arányban fogják magukat

⁷ Ezt ideálisan akkor tudnánk megtenni, ha a teljes körű népességen és nem a magyar nyelv ismerete alapján megrostált populáción kérdeznénk le a kérdőívet.

⁸ Romániában a szülők deklarálják a velük együtt élő kiskorú gyerekeik nemzetiségi hovatartozását, és mindenki csak egy nemzetiségi kötődéssel azonosulhat.

magyarnak, illetve a magyartól eltérő nemzetiségűnek vallani. Feltehető azonban, hogy a román nemzeti kategóriával azonosuló exogám páros leszármazottja kisebb eséllyel tanul meg magyarul, mint a magyar kategóriával azonosuló szülő gyereke. Vagyis amennyiben megtörténik a magyar jellegű etnokulturális reprodukció a formális kategoriális identifikáció szintjén, akkor valószínűsíthető, hogy a kulturális gyakorlatok (nyelvi készségek) szintjén is megtörténik. Ha a vegyes párkapcsolatból származó személy a magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosul, kisebb a valószínűsége a nyelvi készségek kialakulásának. Vagyis, tekintettel arra, hogy a magyar nyelv ismerete volt a mintába belekerülés előfeltétele, feltehető, hogy a mintánkba nagyobb arányban került be magyar kötődést vállaló, vegyes házasságból származó személy. Az „ideális helyzet” és a mintába bekerült vegyes párkapcsolatból származó személyek etnikai kötődésének a megoszlása közötti különbség tulajdonképpen azt jelzi, hogy milyen mértékben nem termelődnek ki magyar nyelvi (kulturális) készségek a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó, nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség szintjén.

A mintába bekerült személyek 8 százaléka (198 személy) származott magyar–nem magyar jellegű vegyes párkapcsolatból. A magyar jellegű exogám frigyből származók 50,5 százaléka vállalta a magyar kötődést, 42 százalék a magyartól eltérő etnikai kötődéssel azonosult, és 7,6 százalék nem tudott a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdésre válaszolni.⁹ Amennyiben a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó személyek (vállalt etnikai kötődésüktől függetlenül) mind ismerték volna a magyar nyelvet, a magyar kötődést vállalók arányának jóval alacsonyabbnak, mindösszesen 30 százalék körülnek kellett volna lennie. Tehát a népszámlálási adatok alapján tudjuk, hogy a magyar–nem magyar típusú párkapcsolatból származó személyek 70 százaléka a magyartól eltérő formális etnikai kötődéssel azonosul. Most már hozzátehetjük, hogy az ilyen vegyes párkapcsolatból származó, nem magyar kötődést vállaló népesség kb. 60 százaléka rendelkezik valamilyen szintű magyar nyelvi készséggel, tehát a magyar nyelvi/kulturális reprodukció bizonyos mértékben megtörténik a magyartól eltérő etnikai kötődést vállaló személyek esetében is. Viszont az ugyancsak e típusú vegyes párkapcsolatokban élők esetében (függetlenül ezen személyek formális kategoriális azonosulásától) 20-23 százalék lehet azok aránya, akik sem formális etnikai, sem kulturális (nyelvi) szinten nem kapcsolódnak a magyarsághoz. Ezt a számítást csak egy tényező zavarja, mégpedig a magyar jellegű vegyes párkapcsolatból származó, formálisan a magyar etnikai kötődést vállaló, de magyarul nem tudó (csak a pusztán formális kategoriális azonosulást vállaló) személyek részaránya a vegyes párkapcsolatokon belül. Ez a korábbi mérések és adatfelvételek alapján becslülve¹⁰ a magyar jellegű vegyes párkapcsolatokból származó, a magyar kötődést formálisan vállalók hozzávetőleg 3,5-5 százalék között lehet.

KÉTNYELVŰSÉG ÉS ETNOLINGVISZTIKAI REPRODUKCIÓ

A társadalmi többnyelvűség sajátos nyelvi alkalmazkodási folyamatokat feltételez. Az ilyen társadalmakon belül adott kategóriák többnyelvűsége a társadalom integráltságának egyik

9 Mivel többnyire fiatalokról volt szó, feltehető, hogy a *nem tudom* válasz arra vonatkozott, hogy az utolsó népszámláláskor szüleik eltartásában levő kiskorúak voltak, és a nemzetiségi hovatartozásukat a szüleik adták meg, így egyszerűen nem tudják, hogy a két lehetséges etnikai kötődésből melyiket választották.

10 Az 1100 fős, formális etnikai kötődés vállalása alapján felépített magyar minták esetében viszonylag kis esetszámmal kerültek be vegyes párkapcsolatból származók. Így a kvantitatív elemzések helyett csak nagyon óvatos becslésekre alapozhatunk.

dimenziójaként jelenik meg. Vagyis ahhoz, hogy a többnyelvű társadalmak működni tudjanak, az egyes kategóriákhoz tartozóknak bizonyos mértékben mindkét nyelvben jártasságot kell kifejleszteniük. Kérdés, hogy mely kategóriák esetében, milyen mértékben és milyen jellegű tanulási folyamat eredményeként történik meg ez? A tipikus nemzetállami – és általában többségi – retorika az integráció kulturális, szűkebben vett nyelvi terheit szokványosan a kisebbségekre hárítja, vagyis a többnyelvű társadalmak integráltságában általában a kisebbségektől várják el, hogy megfelelően gazdagítsák a nyelvi eszköztárakat és kétnyelvűvé váljanak (lásd Horváth 2008a; Kontra–Szilágyi N. 2002; Skutnabb-Kangas 2000).

A kisebbségek nyelvi készségeinek, nyelvi viselkedésének leíró elemzése két általánosabb jellegű (explicit vagy implicit) kutatási érdek, paradigma mentén történhet (vö. Clyne 1998). Az első a *kontaktusparadigma*, amely a többnyelvű közegben kialakuló kontaktusok során megnyilvánuló interakcionális szabályszerűségeket (kódválasztás, kódváltás, kódkeverés stb.), illetve a huzamos nyelvi kontaktusoknak a nyelvi attitűdökre és a nyelv állapotára gyakorolt kihatásait elemzi. A kontaktusparadigma alapvető kutatási érdeklődését Joshua Fishman egy (ma már klasszikus) tanulmányának a címével is illusztrálhatjuk: *Ki beszél, milyen nyelven, kinek és mikor/milyen szituációban?* ([1965] 2000). Fishman abból indul ki, hogy a többnyelvű társadalmakon belül a kódhasználat (kódválasztás, kódváltás, kódkeverés) nem véletlenszerűen és nem kizárólag az egyének nyelvi erőforrásainak a függvényében történik. Alapvető kutatási érdek beazonosítani, hogy milyen helyzetek, témák, személyek viszonylatában módosul a kódhasználat, továbbá az is, hogy maguk az alanyok milyen jelentést tulajdonítanak a kódhasználat sajátosságainak, illetve milyen állandósult diszpozíciók, habitusok, nyelvhasználói attitűdök kapcsolódnak a kódhasználat, általában a többnyelvűség különböző vonzataihoz.

A második a *nyelvváltás-paradigma*, amely révén a kutatók a többnyelvű társadalmakon belüli, a nyelvek együttélése folyamán kialakult, tartós kódhasználati mintákat (a nyelvek funkcionális megoszlását a különböző nyelvhasználati helyzetek között) és ezen folyamatok okán bekövetkező nyelvi erőviszonyok dinamikáját, a dominanciaváltási (az elsőnek megtanult nyelv visszaszorulása a másodnyelv javára), esetleg nyelvváltási¹¹ folyamatokat elemzik. Tehát az elemzés a többnyelvű társadalmakon belül a nyelvek funkcionális allokációjára fókuszál. Az alapvető kutatási cél: beazonosítani, milyen mértékben állandósult az a gyakorlat, hogy egy adott funkcióhoz (kommunikációs helyzethez) rendszerint egy adott nyelv rendelődik, illetve azt, hogy ezen állandósuló funkcionális allokációk kontextusában milyen mértékben kerül előtérbe vagy szorul háttérbe a kisebbségek által használt nyelv. A kisebbségi nyelv használata gyakran visszaszorul a magánéleti szférába, és a mindennapi kommunikáció meghatározó nyelve már nem az elsőnek megtanult (anya)nyelv lesz, hanem a másodikként elsajátított nyelv (lásd Gal 1991). A következő lépés az elsőként elsajátított nyelv használatának a fokozott visszaszorulását jelentheti, el addig, amíg a második nyelv teljes mértékben ki nem szorítja azt, vagyis be nem következik a nyelvváltás.

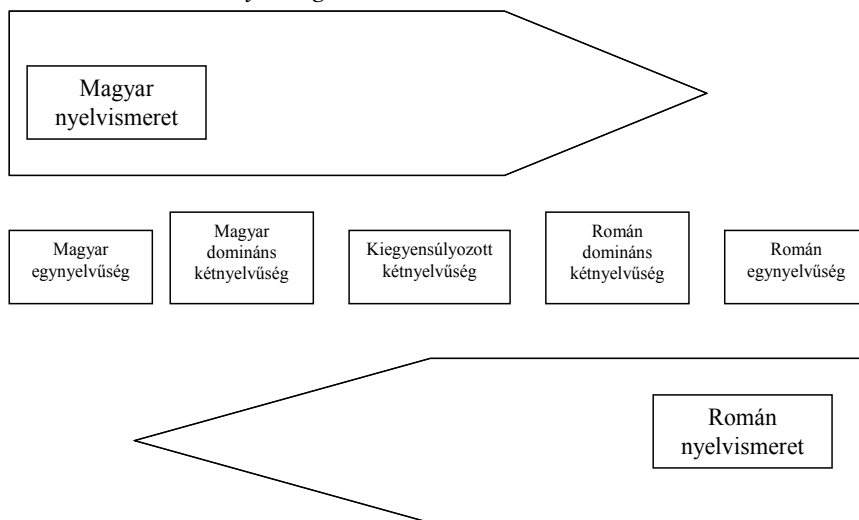
A dominanciaváltás kérdésköre elemezhető a nyelvi készségek (kétnyelvűségi helyzetben melyik nyelvet ismeri jobban), illetve a nyelvi gyakorlatok szempontjából (melyik nyelvet használja leginkább). Amennyiben a magyar–román kétnyelvűség esetében a magyar nyelv akár a nyelvi készségek, akár a nyelvi gyakorlatok (esetleg mindkettő) terén háttérbe szorult, akkor az egyéni, valamint az intergenerációs, etnokulturális (egyszer a nyelvi, aztán a kategóriális) reprodukció bizonyos mértékű kockázatoknak van kitéve.

11 Az eredetileg „A” anyanyelven (esetleg „AB” kétnyelvűen) szocializált egyén „B”.

KÉTNYELVŰ KÉSZSÉGEK ÉS NYELVI ERŐVISZONYOK

Egy többnyelvű társadalmi valóságnak a kontextusában a romániai nyelvpolitikák, pontosabban elsajátításpolitikák egyik célkitűzése a kisebbségi kétnyelvűség kialakítása. Ez azt jelenti, hogy az anyanyelvi oktatásban részesülő kisebbségek számára az alapoktatás folyamán (egészen az érettségi szintjéig) kötelező a román nyelv tanulása. Mi több, a viszonylag jelentős óraszámban tanult román nyelv és irodalom tantárgy mellett a kutatásunk során vizsgált évfázatok (18–45 évesek) a formális oktatás során más intézményes román nyelvi hatásnak is ki voltak téve (pl. történelem és földrajz tantárgyak román nyelvű tanulása). Vagyis elvben a magyar nyelvű alapoktatásban való részvételnek valamilyen szintű románnyelv-ismeretet, alapszintű kétnyelvűséget kellene biztosítania. Ám tény, hogy az ilyen jellegű elsajátítás – az erőteljes politikai támogatottsága ellenére – nem föltétlenül hatékony, hisz a magyar népesség egy része nem vagy csak nagyon elementáris szinten sajátítja el a román nyelvet (Horváth 2008c). Mindenekelőtt tehát azt vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben egy- vagy kétnyelvű a magyar népesség, majd azt, hogy a két nyelvet ismerő, használó népesség esetében milyen a két nyelv ismeretének egymáshoz viszonyított egyensúlya, milyen mértékű aszimmetriák jellemzik ezt a viszonyt. A kétnyelvűség-mintázatok értelmezésében segíthet az alábbi heurisztikus modell:

2. ábra: Kétnyelvűség-mintázatok bemutató heurisztikus modell

Aromániai magyarok esetében tipikusan az történik, hogy az egyének megtanulják alapnyelvként a magyart, és hozzátanulhatják (vagy sem) a románt. Ha a másodnyelv ismeretét alapvetően egy kontinuum mentén értelmezzük,¹² akkor azt láthatjuk, hogy a magyar alapnyelvűségre különböző mértékben dupláz rá a román másodnyelvűség, egészen addig, amíg az egyén mindkét nyelvet alapnyelvi szinten nem ismeri, beszél (ambilingvizmus, kiegyensúlyozott kétnyelvűség). De a többnyelvű egyén esetében a nyelvi erőforrások többféleképpen szerveződhetnek (Lambert 1974), a másodnyelv elsajátítása, használata növelheti az egyének kommunikációs opcióit (hozzáadó kétnyelvűség), vagy visszaszoríthatja, elsorvaszthatja az első/anyanyelvi készségeket

12 A kontinuumhasonlatot a kétnyelvűséget kutató szociolingvisztikusok nagy fenntartásokkal kezelnék, de egy heurisztikus modellen belül elfogadható.

(felcserélő kétnyelvűség). Tehát a másodnyelv tanulása/használata fokozatosan visszaszoríthatja az elsőnyelvi készségeket (dominanciaváltás), és alapnyelvvé a román válik. Persze a különböző kétnyelvűség-mintázatok kialakulhatnak másképpen is, például akkor, ha román az első nyelv, és ehhez adódik a magyar, illetve szimultán elsajátítás nyomán is, ilyenkor az azt követő párhuzamos vagy aszimmetrikus nyelvi fejlődés bármilyen, fentebb modellezett, kétnyelvűség-mintázatot eredményezhet.

KÉTNYELVŰSÉG-MINTÁZAT ÉS NYELVI DOMINANCIA

A felmérés során a verbális kommunikációs, receptív (milyen mértékben *érti*, amikor hozzá beszélnek) és produktív (milyen hatékonyan *tud szóban kommunikálni*) nyelvi készségekre kérdeztünk rá. A kommunikatív teljesítmények felmérésében az alanyok önértékelésére támaszkodtunk. (A magyar nyelv ismeretére vonatkozó adatokat már fentebb, a 3. táblázatban bemutattuk.)

8. táblázat: Milyen kijelentés érvényes az Ön románnyelv-ismeretére?

A nyelvismeret szintje	Magyarul (is) beszélők**	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék		
anyanyelvi szinten beszélek*	12,1	7,6	41,0
tökéletesen beszélek	20,3	20,2	20,6
nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	33,4	36,8	11,2
nem beszélek nagyon jól, de az esetek többségében meg tudom értetni magam	21,3	22,7	12,3
nagyjából értek, és nehézségekkel meg tudom értetni magam	8,1	8,4	6,0
alig pár szót tudok	4,0	3,5	6,8
egy szót sem ismerek	1,0	0,8	2,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0
Összesen N	2483	2150	333

* Az „anyanyelvi szinten” és a „tökéletesen beszélek” skálafokokozatok közötti különbséget nem annyira a nyelvi készségek, hanem sokkal inkább a nyelvvel történő érzelmi azonosulás és a problémamentes kommunikációs készségek vonatkozásában kell értelmeznünk.

** A teljes minta alapján.

Amint a fenti táblázatban is látható, a 18–45 éves, magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség majdnem kétharmada (64,6 százaléka) úgy véli, hogy nagyon jól beszél (27,8 százalék) vagy legalábbis önálló kommunikátorként elboldogul a román nyelv használatával. A népesség valamivel több mint 8 százalékának csak receptív képességei vannak (kifejezési nehézségekkel

küzd), és 4-5 százalék talán az alapfokú használó szintjét sem éri el. A nem magyar nemzetiségi kötődést vállaló népességen belül, értelemszerűen, nagyobb azok aránya, akik nagyon jól tudnak románul kommunikálni (72,8 százalék). De valamivel nagyobb azok aránya is, akik nem vagy csak jelentős nehézségekkel tudnak románul kommunikálni (15 százalék a 13 százalékhöz viszonyítva). A kommunikációs nehézségekről beszámolók zöme a cigány kötődést vállalta. Általában véve a cigány kötődést vállaló vagy a kérdezőbiztosok által romaként beazonosított népesség mintegy 40 százalékára jellemző, hogy nem vagy csak nagyon kis mértékben képes a román nyelv használatára.

Mivel a minta kialakítása során használt szelekciós ismérv a magyar nyelv megfelelő ismerete volt, azok a kategóriák, amelyek magyar nemzetiségi kötődést vállaltak ugyan, de nehézséggel beszéltek magyarul, kimaradtak a mintából. Így természetesen a kétnyelvűség-tipológiánk sem lesz teljesen szimmetrikus, hisz a román nyelv esetében regisztráltuk az alapfokú (vagy az egyáltalán nem létező) nyelvi készségeket, a magyar esetében pedig nem. Ezen aszimmetriát felvállalva nézzük meg az elemzés során a – klaszteranalízis segítségével kialakított – kétnyelvűség-tipológiát!

A kétnyelvűség-alakzatok azt tükrözik, hogy az alanyok milyen mértékben képesek teljesíteni a két vizsgált nyelven, valamint azt, hogy a nyelvi erőforrások egymáshoz viszonyítottan miként rendeződnek el (melyik a dominánsnak tekintett nyelv, illetve melyiken tudnak kevésbé teljesíteni). Az első kategóriába az egynyelvűek (a román nyelvi készségekkel nem rendelkezők), a másodikba a magyarul megfelelően nem tudó, románul közepesen teljesítőket kerültek. A harmadik kategóriába a magyarul és románul egyaránt jól teljesítőket soroltuk (ők a kiegyensúlyozott kétnyelvűek vagy ambilingvisek), míg a negyedikbe a román nyelven jól tudó, magyarul viszont kisebb-nagyobb nehézségekkel beszélő személyek kerültek (azok, akik úgy értékelték, hogy jól, de idegenszerűen beszélnek magyarul, és azok is, akik nehézséggel beszéltek magyarul). És végezetül az ötödik, az interlingvizmus (szemilingvizmus) kategóriájába azok kerültek, akik mind a magyar, mind a román nyelvi teljesítményük szintjén valamilyen hiányosságot éreztek, tehát mindkét nyelven problematikusnak, bizonyos vonatkozásokban hiányosnak ítélték meg teljesítményüket (az interlingvizmusról lásd még Edwards 2004; Johnson 1991: 10).

9. táblázat: Kétnyelvűség-alakzatok a romániai, magyarul (is) beszélő 18–45 éves populáció szintjén

A kétnyelvűség formája	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
Magyar egynyelvűség	11,9	14,0
Domináns magyar – középfokú román	57,3	14,6
Ambilingvizmus	23,8	23,1
Domináns román – középfokú magyar	3,8	33,4
Interlingvizmus (szemilingvizmus)	3,2	14,9

Amint az a fentebbi táblázatból kitűnik, a 18–45 év közötti, magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség 93 százaléka úgy gondolta, hogy nincsenek nehézségei, teljes természetességgel és problémamentesen használja a magyar nyelvet. A magyar nemzeti kötődést vállaló személyek hozzávetőleg 7 százaléka pedig arról számolt be, hogy magyarul nem tud (és esetleg románul

sem) kielégítően kommunikálni, vagyis nyelvismereti szempontból a magyart nem tekintette domináns nyelvnek, ezt a nyelvet idegenszerűen beszélte. Ha a magyar nyelv alapnyelvi használatát valamiféle etnokulturális normának tekintjük, akkor az anyanyelvi szint és a tökéletesnek tartott nyelvhasználat jelentheti az anyanyelv dominanciáját. Az idegenszerű beszédmód tudatosítása már problematikus helyzetet jelenthet, más jellegű, nyelvileg hátrányos helyzet indikátora is lehet.¹³ Azt is jelentheti, hogy a nyelvi teljesítménye alapján esetleg kételyek merülnek fel a magyar kategóriához való tartozás kapcsán. A magyar nemzetiségűek kb. 7 százaléka vallott olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyar nem domináns. A magyar nemzetiségi kategórián belül ez az arány ettől még nagyobb lehet, hisz a mintánkba eleve csak azok kerültek bele, akik elfogadható szinten tudtak magyarul, így kimaradhattak azok, akiket – bár vállalták a magyar nemzeti kötődést – nyelvi teljesítményük alapján nem tekintettünk magyar nyelvűeknek. A 18–45 év közötti romániai, magyar nemzeti kötődést vállaló népesség megközelítőleg negyedére (23,8 százaléka) volt jellemző, hogy – nyelvi erőforrásait tekintve – önmagát ambilingvisnek értékelte, vagyis úgy vélte, hogy mind a románt, mind a magyart egyformán jól, teljes természetességgel képes használni.

Ezen utóbbi kategória nyelvi helyzetének az értékelése kapcsán merül fel egy módszertani aggály. Az önértékelés módszerét (amikor magát a beszélőt kéri meg, hogy a nyelvi készségeiről vagy viselkedésének a sajátosságairól referáljon) – bár gyakran használják a nyelvi készségek és nyelvi viselkedés kutatása során – általában módszertani fenntartások kísérik. Egyrészt megalapozott kételyek merülnek fel az alanyok metalingvisztikai tudatossága kapcsán: milyen mértékben vannak tényleg tudatában a nyelvi viselkedésük sajátosságainak, másrészt nem zárható ki az sem, hogy az alanyok az önértékelés során a tényleges nyelvi viselkedés helyett különböző nyelvi ideológiák által kívánatosnak tartott nyelvi viselkedési formáról vallanak (de Vries 1985; Edwards 1994; Milroy–Gordon 2003). Például a magyar nemzeti kötődést vállalók esetében elképzelhető a magyar nyelvi készségek eltűzése, mivel az általánosan elfogadott etnolingvisztikai normatíva szerint a magyar etnikai kötődésű személyek magyar nyelvi teljesítményének kifogástalannak kell lennie. Az ilyen torzítások beazonosítása érdekében a kérdezőbiztosok maguk is értékelték a megkérdezettek nyelvi teljesítményét. Az ambilingvis kategóriába sorolt személyek esetében (összehasonlítva a domináns magyar, középfokú román mintával) nagyobb azok aránya, akiknek a magyar nyelvi (megértési és kifejezési) készségeit valamilyen mértékben problematikusnak találták a kérdezőbiztosok (és maguk az alanyok nem). Tehát létezik egy bizonyos mértékű torzítás a magyar nyelvi készségek felülértékelésének az irányába, ez alapján feltehető, hogy 7 százaléknál valamivel nagyobb (valahol 7-10 százalék között lehet) azon magyar kötődést vállalók aránya, akiknél a magyar nyelv nem domináns. Tény azonban, hogy ez utóbbi, a kérdezőbiztosok becslésén alapuló nyelvi teljesítményhez kapcsolt érték is megkérdőjelezhető, hisz nem tudjuk, hogy a kérdezőbiztosok negatív értékelése egyértelműen nyelvi vagy más jellegű – például a kommunikációs szituációhoz vagy a lekérdezés sajátos nyelvi regiszteréhez kapcsolódó – korlátoknak tulajdonítható.

A magyartól eltérő nemzetiségi kötődést felvállaló kategóriába soroltak 51 százaléka jellemző a magyar nyelv valamilyen szintű dominanciája (14 százaléka egynyelvű). A magyartól eltérő nemzetiségű kötődést vállaló népesség jelentős arányban van jelen két partikuláris kategórián, a magyar egynyelvű és az interlingvizmus kategóriáján belül is. Mindkét kategóriába (de kiemelten

¹³ Megelőző tanulmányaimban azt, hogy valaki jól teljesít, de idegenszerűnek érzi az akcentusát, még a mesterfokú magyar tudáshoz, értelemszerűen a magyar dominanciájához soroltam be (Horváth 2005, 2008a).

a magyar egynyelvűségébe) leginkább a cigány kötődést vállalók tartoznak. Igaz, a klasszikusan értelmezett interlingvizmus vagy félnyelvűség¹⁴ a mi esetünkben nem állítható egyértelműen, ugyanis a vizsgálat során (mindenekelőtt terjedelmi okokból) nem kérdeztünk rá az egyének teljes nyelvi erőforrásaira, tehát nem tudjuk kizárni azt, hogy az interlingvizmus kategóriába sorolt, roma azonosságú egyének egy része nem háromnyelvű-e, ami azt jelentené, hogy nem románul vagy magyarul, hanem valamilyen cigány nyelvjárásban tud leginkább kommunikálni. Mindenképpen tény, hogy a magyar nyelvű intézmények fenntarthatóságára hatással lehet ennek a populációnak a megléte.

Ha a származási család jellege¹⁵ szerint vizsgáljuk a kétnyelvűséget, akkor ismét ki kell hangsúlyozni, hogy a származás ismervét tekintve a minta nem léphet fel az átfogó reprezentativitás igényével, hisz csak azok a magyar jellegű, homogám vagy vegyes családból származó személyek kerültek bele, akik társalgási szinten beszéltek a magyart. Mindezek mellett néhány érdekes következtetés így is adódik.

10. táblázat: A származási család jellege (csak szülők) és a jellemző kétnyelvűségi alakzat (%)

	Magyar homogám	Magyar jellegű vegyes	Román homogám	Más jellegű
Magyar egynyelvűség	12,7	6,1	0	36,0
Magyar domináns (román középfok)	57,9	32,1	3,0	23,3
Ambilingvizmus	23,2	32,1	20,9	15,1
Román domináns (magyar középfok)	2,9	22,3	65,7	5,8
Interlingvizmus	3,3	7,3	10,4	19,8
Összesen %	100,0	100,0	100,0	100,0

Mindenekelőtt kiemelendő, hogy a homogám magyar családi környezetben belül is regisztrálható dominanciaváltás, vagyis az alanyok – a nyelvi környezetnek vagy más tényezőknek köszönhetően – a magyar nyelvhasználat különböző mértékű nehézségeiről számoltak be (6,2 százalék). A magyar jellegű vegyes házasságból származók esetében ez az arány megközelíti a 30 százalékot (29,6 százalék). Összesítve, a magyar jellegű családból származó (ahol legalább az egyik szülő magyar), 18–45 éves, magyarul beszélő felnőttek 9,2 százaléka számolt be olyan nyelvi helyzetről, amelyben a magyart nem érezte a domináns nyelvnek (használat nem volt problémamentes), a magyar nemzetiségű népesség esetében ez az arány 7 százalék körül van (lásd 8. táblázat). A román nyelvi dominancia valamivel gyakrabban fordul elő a nőknél, mint a férfiaknál, és természetesen függ a nyelvi környezettől is, például azokon a településeken, ahol a magyar anyanyelvűek aránya 20 százalék alatt van, a magyar nemzeti kötődéssel azonosuló

14 A folyamatos, két nyelv között való létezés kontextusában valamilyen okból egyik nyelvi fejlődés sem lesz teljes.

15 Amikor a származásicsalád-mutatót alakítottuk ki, csak a szülők nemzetiségét vettük figyelembe. Alternatív módon figyelembe vettük a nagyszülők származását és a jelenleg alakított család jellegét is, de a családkörnyezetmutató nem gazdagodott sok esetszámmal, ugyanis a nagyszülők szintjén tapasztalható heterogámia nagymértékben valószínűsítette a származási család szintjén megnyilvánuló homogámiát, és ez utóbbi nagymértékben valószínűsítette az alanyok párválasztásának a jellegét. A vegyes családból származás pedig nagymértékben valószínűsítette az etnikai exogámiát.

személyek 16,4 százaléka állította, hogy nehézségei vannak a magyar nyelv használatával.

Amint az alábbi táblázatban is látható, látványos (és szignifikáns) az összefüggés a kétnyelvűségi alakzat (a román vagy magyar nyelvi dominanciája) és a beiskolázás nyelve között.

11. táblázat: Kétnyelvűség-alakzatok az elvégzett iskolák oktatási nyelvének a függvényében

Kétnyelvűség-alakzat (egyszerűsített változat)		Milyen nyelven végezte az iskoláit			Összesen
		csak magyar	vegyes	csak román	
százalék					
Magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	96,2	93,4	70,9	93,2
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	3,8	6,6	29,1	6,8
Nem magyar nemzeti kötődés	Magyar dominancia (vagy ambilingvizmus)	72,6	69,6	35,5	50,3
	Román dominancia (vagy interlingvizmus)	27,4	30,4	64,5	49,7

A dominanciaváltás nagyobb valószínűséggel fordul elő azokban az esetekben, amelyekben az oktatás nyelve csak román volt (azaz ha függetlenül az iskolázottság szintjétől valaki kizárólag ezen a nyelven tanult). A magát magyarnak valló népesség 7 százaléka járt kizárólag román tannyelvű iskolába, és ezeknek majdnem egyharmadára (29,1 százalék) jellemző az, hogy jobban ismeri a románt a magyar nyelvénél. Kiemelendő még, hogy a vegyes, román–magyar tanítási nyelveken szocializált populáció esetében a nagymértékű román (kivételes esetekben magyar), illetve a korai román nyelvű (gimnáziumi vagy akár az elemi szintű) oktatásra történő váltás valószínűsíti a román nyelv dominanciáját. Minél később következik be a kizárólagos román nyelvű oktatás (például a líceumban vagy az egyetemen), annál kisebb annak a valószínűsége, hogy olyan kétnyelvűségről valljanak az alanyok, amely esetében a magyar nyelv háttérbe szorult volna.

NYELVHASZNÁLAT ÉS NYELVI DOMINANCIA

A nyelváltás-paradigmán belül a dominanciaelemzés nemcsak a nyelvi készségekre irányulhat, hanem a nyelvi gyakorlatokra is, vagyis kielemezhetjük azt, hogy a különböző, funkcionálisan elkülönülő kommunikációs helyzetekben (nyelvhasználati doménekből) melyik nyelv a domináns.

A különböző kommunikációs helyzetekre jellemző kódválasztási mintákat (nyelvhasználati tipológiát) két megközelítésben írhatjuk le. Egyrészt egyszerű megoszlások segítségével regisztrálhatjuk, hogy a különböző kommunikációs helyzetekben a különböző kategóriákra milyen nyelvhasználati minta jellemző. Másrészt (amikor különböző kategóriák kódhasználati jellegzetességeit vizsgáljuk) egy erre a célra konstruált mutató, a nyelvhasználati skálaátlag segítségével szintetikususan is kifejezhetjük ezt. A nyelvhasználati skálaátlag arra a konvencióra

épül, hogy a mérés során elkülönített tipikus nyelvhasználati helyzetekben, amelyeket egyfajta sorrendskálaként konstruálunk meg, de intervallumskálaként értelmezünk, átlagot számolhassunk. Ennek a nyelvhasználati skálaátlagnak a „határértékei” 1–5 között vannak: az 1-es azt jelenti, hogy az adott szituációban az adott kategóriába tartozó minden egyén a magyart, az 5-ös pedig azt, hogy a román nyelvet használja.

A nyelvcsere vagy a dominanciaváltás egyik meghatározó kísérőjelensége, hogy az első nyelv, az alapnyelv fokozatosan visszaszorul a privát szférába, a családi viszonyok színterére. Ez a jelenség az idősebbtől a fiatalabb generációk fele haladva egyre fokozottabban jelentkezik (vö. Gal 1991). Vizsgáljuk meg, hogy ez mekkora populációt érint, mégpedig úgy, hogy először megvizsgáljuk az otthoni nyelvhasználatot, majd az intergenerációs kommunikációra jellemző kódválasztási mintázatokat nézzük meg.

12. táblázat: Milyen nyelvet használ otthon?

A nyelvhasználat típusa	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék	
Csak magyar	89,7	41,2
Nagyrészt magyar	2,5	6,0
Fele-fele	4,9	26,8
Nagyrészt román	1,5	8,3
Csak román	1,4	17,7
Összesen N	2153	315
Nyelvhasználati skálaátlag	1,22	2,55

A szűk privát szféra esetében a magyar egyértelműen domináns a magyar nemzetiségű népesség 92 százalékában, míg a fennmaradó majdnem 8 százalék esetében meghatározó mértékben (esetleg kizárólagosan) van jelen a román nyelv. Vagyis körülbelül ekkora az a populáció, amely esetében a privát szférán belül bekövetkezett a dominanciaváltás (vagy ehhez közeli állapotok voltak jellemzőek). Erős összefüggés van az alanyok által tapasztalt román nyelvi dominancia és az otthoni nyelvhasználat között is, a román nyelvi dominanciáról beszámoló magyar nemzeti kötődésűeknek majdnem fele (45,3 százaléka) számolt be arról, hogy a román nyelvet otthon legalább olyan gyakran (és egyes esetekben teljesen domináns módon) használja, mint a magyart. Vagyis a magyar kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 3,5-4 százaléka esetében nemcsak a román nyelvi dominancia tudatosult, hanem már a privát szférán belül is dominált a román nyelvhasználat. A mintába belekerülő, magyarul beszélő, de a magyartól eltérő nemzetiségi kötődést vállaló populáció 38,8 százaléka esetében konstatalható ennek az ellenkezője, vagyis számukra a magyar nyelv volt a domináns nyelv, és a szűk magánszférán belül csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem használták a román nyelvet.

Lépünk tovább az elemzéssel, és vizsgáljuk meg a generációk közötti nyelvhasználati mintázatok alakulását. Ez kiemelt fontosságú, hisz a családon belüli korai nyelvi szocializációnak, a családtagok közötti kommunikáció nyelvének mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvhez való viszonyulás szempontjából meghatározó szerepe van. A korai, családi kétnyelvűség ideális

esetben eredményez felnőttkori kiegyensúlyozott bilingvizmust, de ez csak meghatározott személyes és társadalmi kontextusban következik be (Navracsics 2000). A serdülő- és fiatalkori nyelvi fejlődés során a korai kétnyelvű személyek eltérő mértékű motivációt és tágabb környezeti megerősítést tapasztalnak a két ismert nyelv használatát (státusát és társadalmi funkcióit) illetően. Így nem megy egyáltalán kivételszámra, ha az egyik nyelv dominánssá válik, míg a másik fokozatosan háttérbe szorul (Grosjean 2008: 20). Vagyis a korai, családi, családon belüli kétnyelvűség esetében az egyének nyelvi fejlődési perspektívái az egynyelűeknél kiterjedtebbek. A korai, családi kétnyelvű egyén továbbművelheti bilingvis készségeit vagy „visszafejleszheti” magát egynyelű egyénnek. Vagyis megvan az esélye mind a felnőttkori bilingvizmusnak, mind egyfajta ad hoc „nyelvváltásnak” az A vagy a B nyelvre. Az eredetileg csak egy nyelven szocializált egyén számára sokkal körülményesebb ez a folyamat, hisz a korai (családon belüli) kitettség hiányában nehezebb egy másodnyelvet elsajátítani és azon a nyelven anyanyelvi (alapnyelvi) szinten teljesíteni, tehát elmondható, hogy a nyelvi fejlődés sajátosságai azok, amelyek a nyelvváltás valószínűségét csökkentik.

A családi egy- vagy többnyelvűség és a nyelvváltás közötti összefüggések nem csak a nyelvi fejlődés kapcsán nyilvánulnak meg, hanem fontos szerepet játszanak abban is, ahogyan a személyek kulturálisan és pszichológiailag felvállalják a nyelvváltás és a kategoriális etnikai azonosulás folyamatát. A kulturális és az etnolingvisztikai identitás felvállalása kapcsán érvényesülő társadalmi normákat figyelembe véve sokkal könnyebb egy adott nyelvi (tágabban etnolingvisztikai) identitást felvállalni: amennyiben létezik családon belüli kontaktus egy adott nyelvel, fennáll valamiféle leszámazási kötődés az ezt beszélő személyekkel. Tehát mind a nyelvi fejlődés, mind az adott nyelvi identitás (kulturális és érzelmi azonosulás) felvállalása szempontjából más helyzetben vannak azok, akik családon belüli szignifikáns másokkal¹⁶ románul is kommunikálnak, mint azok, akik egy családon belül csak a magyart használják.

Még mielőtt az adatok bemutatására térnénk, fontos egy módszertani problémát tisztázni. Az eredmények alapján nem következtethetünk családon belüli nyelvhasználatban bekövetkezett kódhasználati eltérésekre az utóbbi két, két és fél évtizedre vonatkozóan, ugyanis a felnőttek generációjára jellemző kódhasználati mintát a jelenben rekonstruáltuk, és nem ezelőtt huszonnégy-huszonhárom évvel: hasonló mintán, hasonló módszertannal regisztrált adatokat hasonlítottunk össze. Vagyis nem tudjuk, hogy a jelenlegi felnőtt generációnak a szülei miként nyilatkoztak volna az akkor még gyerek generációk kódhasználati szokásairól. Márpedig csak egy ilyen összehasonlítás alapján lehetne egyértelműen kijelenteni, hogy a generációs váltás a kódhasználati minták adott mértékű változását is jelentette-e vagy sem. És a fenntartások nemcsak módszertani vaskalaposságról szólnak, hanem egy nagyon is életszerű és valószínűsíthető feltevésre alapoznak. Tovább folytatva a hipotetikus felmérés gondolatát: valószínű, hogy azon gyerekek egy része, akikről az akkori szülők azt állították, hogy a családon belüli kommunikáció során inkább a román a nyelvet, mint a magyart használták, felnőttként már nem beszéltek olyan mértékben a magyar nyelvet, hogy belekerülhettek volna a mintánkba. Vagyis a mintavétel jellegzetessége okán (az alanyok a magyar nyelvi készségek alapján kerültek be a vizsgálatba) a felnőtt generációk kódhasználati mintájának a rekonstrukciója a magyar nyelv családon belüli használatának a ténylegesnél valamivel nagyobb dominanciáját tükrözi, mint amilyen az valamikor valóban lehetett. Ám ha ilyen intergenerációs összehasonlítást

¹⁶ Értsd: olyan személyekkel, akinek a hatása az egyén személyiségfejlődésére és identitására meghatározó jelleggel bír.

nem is alkalmazhatunk, ezen adatok alapján egy-két következtetés mégis megfogalmazható. Az mondható el, hogy azon felnőtt korú személyek esetében, akiknél egy bizonyos mértékű magyar nyelvi készség vagy ezzel együtt a magyar identitással való azonosulás is kitermelődött, ez milyen irányba alakult a generációkon keresztül. Sikerült megőrizni vagy sem a gyerekek generációja szintjén is a mai felnőttekre jellemző, családon belüli kommunikációs mintázatokat? Ha nem, akkor ezek milyen irányban alakultak? Amint azt fentebb is bemutattuk, a családon belüli román nyelvhasználat elősegítheti a kiegyensúlyozott kétnyelvűséget, de kockázatot is jelenthet egy adott etnolingvisztikai identitás reprodukciójára.

Összesen négy generáció közötti, családon belüli kommunikáció sajátosságaira kérdeztünk rá, az egyszerűség kedvéért azonban csak az elemzési logikának megfelelő adatokat foglaljuk össze két táblázatba:

- I. – felnőttek nagyszülőkkel
- II. – felnőttek a saját szülőkkel
- III. – gyerekek nagyszülőkkel
- IV. – gyerekek a szüleikkel

13. táblázat: A családon belüli kommunikáció során a román nyelvet jelentősebb* mértékben használók aránya a magyar kötődést vállaló népesség esetében (%)

	Apai ágon	Anyai ágon
Szülők generációja nagyszülőkkel	1,8	2,3
Szülők generációja az ő szüleikkel (apa vagy anya)	2,1	2,2
Gyerekek nagyszülőkkel	7,8	7,5
Gyerekek a saját szüleikkel (apa vagy anya)	9,2	8,6

* „Fele arányban”, „nagyrészt”, „kizárólag” román nyelven kommunikált

A jelenlegi felnőtt (18–45 év közötti), magyarul még mindig elfogadható szinten beszélő, magyar kötődésű populáció családon belüli kódhasználati mintázatai jelentős mértékben eltérnek a gyerekek generációját jellemző kódhasználati mintázatokról. Összevetve a szülők egymás közötti, illetve a gyerekek és a szülők, valamint a gyerekek és a nagyszülők közötti kommunikációt jellemző kódhasználati mintázatokat, elmondható, hogy jelentős mértékben megnőtt, hozzávetőleg megnégyszereződött a gyerekek generációja szintjén a román nyelvnek a családon belüli használata. Még egyszer hangsúlyozzuk: amennyiben ezelőtt húsz, esetleg negyven évvel is végeztünk volna egy kutatást, rákérdezve az akkori felnőtteknél az akkori gyerekeknek (mostani mintánk felnőttjeinek) a nyelvi viselkedésére, lehetséges, hogy hasonló eredményt kaptunk volna. Csakhogy az akkori családon belüli meghatározó román nyelvhasználattal jellemezhető egyének egy része már nem kerülhetett volna bele a mostani mintánkba, mert elsekélyesedett a magyar tudása.

Ahhoz, hogy árnyaltabb képet kapjunk a gyerekek generációjának családon belüli nyelvhasználatáról, tovább kell kombinálni a szülőkkel való kommunikáció során történő

lehetséges kódválasztási helyzeteket. Ez azért szükséges, mivel arra vagyunk kíváncsiak, hogy a két szülő esetében megnyilvánuló kódválasztási szokások mennyire konvergensek vagy divergensek. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a vegyes nyelvhasználat mögött a legtöbb esetben a két szülő nyelvi erőforrása közötti eltérés húzódik meg.¹⁷ Az egyik szülő román egynyelvű volt vagy sekélyesen beszélt a magyart, a másik szülő pedig legalább társalgási szinten beszélt a magyart, hisz bekerült a mintánkba. Tehát a magyar nemzetiségű populáció esetében elvben elkülönülhetnek vagy bizonyos mértékben egymásra tevődhetnek a nyelvi szerepek. Vagyis vagy az „egy nyelv, egy szülő” elv érvényesül, vagy a magyar nyelvű szülő (esetleg mindkettő) időnként használja mindkét nyelvet.

14. táblázat: Kódválasztási minták a családon belüli kommunikáció során

Családon belüli kódhasználat	Magyar nemzetiségűek	Nem magyar nemzetiségűek
	százalék	
Kizárólag magyar	88,5	48,4
Egyik vegyes, másik kizárólag magyar	1,5	3,5
Egy nyelv, egy szülő	1,6	2,3
Vegyes, mindkét szülő	3,7	17,4
Egyik vegyes, másik kizárólag román	1,1	1,3
Kizárólag román	3,5	27,1
Összesen %	100,0	100,0
Összesen N	1209	187

A fentebbi táblázatban foglalt adatok alapján elmondható, hogy a 18–45 éves korosztályokhoz tartozó magyar nemzetiségű szülők által nevelt gyerekek 11,5 százalékának van valamilyen családon belüli román nyelvi kitettsége. A magyar homogám családok¹⁸ 4,6 százalékánál fordult elő a román nyelvhasználat a gyerekekkel való kommunikáció során,¹⁹ míg a magyar–nem magyar típusú vegyes párkapcsolatok közel egyharmadára (34,8 százalékára) a magyar nyelv kizárólagos használata, illetve 21 százalékára a kizárólagos román nyelvhasználat volt jellemző. Vagyis az etnikai homogámia nem garancia arra, hogy a gyermek családi nyelvi környezete kizárólag magyar legyen, a homogám kapcsolatokon belül is létezik a román nyelvnek való (váltakozó mértékű) kitettség.

¹⁷ Nem kérdeztünk rá, de azt feltételeztük, hogy statisztikailag elhanyagolhatóak az olyan helyzetek, amikor mindkét szülő kétnyelvű, de tudatosan arról döntenek, hogy a gyerekekkel történő kommunikáció során a románt használják.

¹⁸ Beleértve az élettársi kapcsolatokat is.

¹⁹ Ezek egy része lehet, hogy az első házasságból származó, nem az interjúalannal együtt élő gyerek.

KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmányban – különböző logikák mentén – az etnokulturális reprodukció kockázatainak a mértékét próbáltuk meg beazonosítani, vagyis azt, hogy a jelenleg magyar etnikai kategóriával azonosulók milyen eséllyel termelik újra a magyar nyelvi készségeket a következő generációk szintjén. Abból indultunk ki, hogy a sekélyes nyelvtudás, valamint a domináns, magánszférába is behatoló román nyelvhasználat olyan kockázati tényezőt jelentenek, amelyek alapján kijelenthetjük, hogy a következő generációk szintjén csökken az esélye a magyar nyelvi készségek újratermelődésének. A magyar nemzetiségi kötődést vállalók mintegy 7 százaléka számolt be valamilyen szintű problematikus magyar nyelvhasználatról (amit az esetek többségében megerősített a kérdezőbiztosok értékelése is). De tekintettel arra, hogy a mintába eleve csak azok kerültek be, akik társalgási szinten tudtak magyarul, más kutatások eredményeit felhasználva úgy becsüljük, hogy a magyar nyelvi nehézségekkel szembesülők részaránya elérheti a 9-10 százalékot. A magyar nemzetiségi kötődést vállaló népesség hozzávetőleg 8 százaléka számolt be arról, hogy a privát szférán belül (otthon) a román nyelv használata legalább olyan mértékű vagy nagyobb, mint a magyar nyelv. Általában ezen személyek zöménél az otthoni román nyelvi dominancia akkor jelentkezik, amikor a társadalmi kommunikáció más színterein is többnyire román nyelven kommunikálnak. A mintába bekerülő magyar nemzetiségű népesség mintegy 11,6 százaléka számolt be valamelyik (esetleg mindkét) problematikus helyzetről, tehát vagy a magyar nyelvet beszélte sekélyesen, vagy otthon domináns volt a román. A kettős kockázati tényező (nehézségek a magyar nyelvvel és az otthoni domináns román nyelvhasználat) a magyar nemzetiségű népesség 3,6 százaléknál fordul elő, és ezeknél, amennyiben volt gyermek, a gyermekkel lezajló kommunikáció is dominánsan románul zajlott. A magyar nyelvhasználati nehézségekről beszámoló, de otthon jobbra magyarul beszélő 3,8 százalék zöme a gyerekeivel is magyarul beszélt, illetve – kevés kivétellel – azok is főként románul beszéltek a gyerekeikkel, akik a magyart problémamentesen használták, de otthon jelentős mértékű volt a román nyelvhasználat (a magyar nemzetiségű populáció 4,7 százaléka). Vagyis a családi nyelvi újratermelés kockázata a mintába belekerülő, magyar nemzeti kötődést felvállaló populáció 7,8 százaléka esetében merül fel.

A kockázat tényét jól tükrözi a két kategória eltérő nyelvi viselkedése is. Például a funkcionális kódváltás – vagyis az a helyzet, amikor valaki magyar beszélgetés során átvált románra, mivel azon a nyelven jobban ki tudja fejezni magát – a nyelvi újratermelés kockázati csoportjához tartozók 70 százaléka esetében fordult elő (a megkérdezés előtti egy hónapban). Abban a kategóriában, amelyen belül nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata, az ilyen jellegű kódváltás csak a népesség 27 százaléka esetében fordult elő. A gyerekek iskolai nyelvi szocializációját illetően is jelentős az eltérés a két kategória között. Azokban a helyzetekben, amelyekben felmerül a családon belüli nyelvi újratermelés kockázata, nagyobb a valószínűsége a román nyelvű iskolaválasztásnak.

Azon kategóriába tartozó népesség, amely esetében felmerül a nyelvi újratermelés kockázata, zömében olyan nagy- vagy kisvárosban él, amelyben a magyarok aránya 20 százalék alatt van: nagyobb részük Észak-Erdélyben (Kolozs, Maros, Beszterce-Naszód, Máramaros megyék), de legnagyobb valószínűséggel Dél-Erdélyben, illetve a Bánságban fordulnak elő (5-ből 1 esetben felmerül a nyelvi újratermelés kockázata). Arányait tekintve az ehhez a csoporthoz tartozóknak

több gyerekük van, mint azoknak, akiknek a nyelvi helyzeteikben nem merül fel a nyelvi újratermelés kockázata (1,11 a 0,97 ellenében), és általában véve módosabbak. A gyerekek iskoláztatási nyelve is nagyon eltér a két csoport esetében.

15. táblázat: A gyerekek iskoláztatási nyelve a nyelvi újratermelési kockázatnak kitett, valamint az ennek ki nem tett magyar nemzetiségű kategóriák esetében (román nyelven tanult a gyermek)

Románul tanul(t) a legidősebb gyerek az...	Nyelvi újratermelési kockázat (százalék)	Nem áll fenn a nyelvi újratermelés kockázata (százalék)
óvodában	61,6	8,2
1–4. osztályban	75,3	7,0
5–8. osztályban	79,4	10,3
középiskolában	76,1	24,6

A kockázati kategóriába sorolható szülők gyerekei esetében kivételes a magyar nyelvű iskoláztatás, és legkevesebb háromnegyedére jellemző a román nyelven történő beiskoláztatás. Mi több, ezzel a tényállással összhangban vannak az attitűdök is. A magyar nyelv újratermelésére kockázatot jelentő nyelvi környezetben élők majdnem 70 százaléka ért egyet (20 százalékuk kisebb fenntartásokkal) azzal a kijelentéssel, hogy „helyesen cselekszenek azok a magyar szülők, akik gyermekeik érdekét nézve román tannyelvű iskolába adják őket”. Azon kategórián belül, amely esetében nem áll fenn a nyelvi újratermelés kockázata, az ezzel a szocializációs stratégiával egyetértők aránya 35 százalék körüli. Tehát amennyiben a magyar nyelvi újratermelésnek a családi háttere problematikusá vált, kevés az esélye annak, hogy ezt magyar nyelvű tanintézményekkel pótolják a családok. Sőt, annak a valószínűsége a nagyobb, hogy a privát szférán belüli nyelvi dominanciára ráerősít a román nyelvű iskoláztatás.

Amennyiben a nem magyar kötődésű népesség esetében elemezzük a magyar nyelvi újratermelődés feltételeit, a következő képet kapjuk: a népesség 46 százaléka mind a magyar nyelv ismeretét, mind az otthoni nyelvhasználatot illetően dominánsan magyar nyelvű, míg 54 százalék esetében a nyelvtudás problematikus, valamint az otthoni nyelvhasználat szintjén a román dominál. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő nyelvi helyzetben levők 43 százaléka román nemzetiségű, 41 százaléka roma. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő nyelvi helyzetben levő románok tipikusan a paritásos nagyvárosokban élnek (ahol a nyelvi közösségi arány 40–60 százalék), míg a romák a dominánsan magyar nyelvű falvakban, ennek a népességnek valamivel több mint fele pedig a Partiumban él. A magyar nyelvi újratermelődést valószínűsítő, nem magyar nemzetiségű alanyok gyerekei esetében domináns a magyar nyelven történő iskoláztatás, ám egy részük (25 százalék körül) konzekvensen más nyelven iskoláztatja a gyerekeit.

Összegezve az eddig elmondottakat, a magyar nemzeti kötődésű populációnak minimum 7 százaléka (maximum 9 százaléka) esetében vehető fel a magyar nyelvi újratermelődés kockázata, a nem magyar kötődésű, de a magyart társalgási szinten beszélő népesség esetében a népesség 46 százaléka olyan egyéni és családi nyelvi helyzet jellemző, amely valószínűsíti a magyar nyelvismeret újratermelődését.

SZAKIRODALOM

BARTHA Csilla

1999 *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

BAYLEY, Robert – SCHECTER, Sandra R. (eds.)

2003 *Language Socialization in Bilingual and Multilingual Societies* vol. 39. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney

BEATENS BEARDSMORE, Hugo

1986 *Bilingualism: Basic Principles*. Multilingual Matters LTD., Clevedon

BEISSINGER, Margaret H.

2001 Occupation and ethnicity: Constructing Identity among Professional (Gypsy) Musicians in Romania. *Slavic Review* 60. 24–49.

BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – FOX, Jon – GRANCEA, Liana

2006 *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.

CLYNE, Michael

1998 Multilingualism. In: COULMAS, Florian (ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishing. 301–314.

CSEPELI György – SZÉKELYI Mária – ÖRKÉNY Antal

1999 A nemzeti-etnikai identitás változatlanága és átalakulása. *Kisebbségkutatás* 8. 499–514.

2002 *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Balassi Kiadó, Budapest

de VRIES, John

1985 Some Methodological Aspects of Self-report Questions on Language and Ethnicity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6. 347–369.

EDWARDS, John

1994 *Multilingualism*. Routledge, London–New York

2004 Foundations of Bilingualism. In: BHATIA, Yej K. – RITCHIE, William C (eds.): *The Handbook of Bilingualism*. Blackwell Publishing Ltd., 7–31.

FISHMAN, Joshua A.

[1965] 2000 Who Speaks What Language to Whom and When? In: LI, Wei (ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London–New York, 82–98.

GAL, Susan

1991 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1. 66–76.

GROSJEAN, Francois

2008 *Studying Bilinguals*. Oxford University Press, Oxford–New York

HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor

2000 A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 193–201.

HORVÁTH István

2000 Modelul românesc al relațiilor interetnice reflectat în 'Etnobarometru'. In: NASTASĂ, Lucian – SALAT Levente (ed.): *Relații interetnice în România postcomunistă*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 253–259

2003 Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom* 1. 7–24.

2004 Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében: 1992–2002. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 235–256.

2005a Căsătorii mixte româno-maghiare în Transilvania, în perioada 1992-2002. In: PĂDUREAN, Constantin – BOLOVANL, Ioan (ed.): *Căsătorii mixte în Transilvania (sec. XIX-lea, începutul secolului XX)*. Editura Universității "Aurel Vlaicu", Arad, 273–289.

2005b A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom* 3. 171–200.

2006 Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet. *Erdélyi Társadalom* 2. 101–118.

2008a Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről. *Studii de atelier...* 8. Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca

2008b Nyelvi ideológiák, nyelvpolitikák és (kisebbségi) nyelvhasználati gyakorlatok: az erdélyi magyarok helyzete / Language Ideologies, Language Policies and Minority Linguistic Practices: Focus on Transylvanian Hungarians. In: *Európai Unió, nemzetek és nemzeti kisebbségek / Nations and National Minorities in the European Union*. Cluj-Napoca

2008c O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului minoritar din România. Către o nouă problematizare. In: HORVÁTH István – TÓDOR Erika Mária (ed.): *O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului. Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc, 12-13 iunie 2008*. Editura Limes – Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 37–59.

INS

2005 *Recensământul populației și al locuințelor 18-27 martie 2002. Structura etnică și confesională*. Institutul Național de Statistică, București

JENKINS, Richard

2008 *Rethinking Ethnicity*. Sage Publications, Los Angeles – London – New Delhi – Singapore

2008 [1996] *Social Identity*. Routledge, New York

JOHNSON, Merieta K.

1991 Slippery Lingualism: Are All Bilinguals Really Bilingual: Some Preliminary Thoughts. In: KINDELL, Gloria E. (ed.): *Proceedings of the Summer Institute of Linguistics International Language Assessment Conference, Horsleys Green, 23-31 May 1989*. Summer Institute of Linguistics, Dallas, 225–234.

KARNER, Christian

2007 *Ethnicity and Everyday Life*. Routledge, New York

KERTESI Gábor

2000 Az etnikai besorolás objektivitásáról. In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 203–209.

KISS Tamás

2006 Interethnic Marriages and Assimilation in Demographic Models. In: BALOGH Balázs – ILYÉS Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 107–139.

KISS Tamás – CSATA István

2007 A magyar népesség előreszámításának a lehetőségei Erdélyben. *Demográfia* 50. 360–391.

KONTRA Miklós – SZILÁGYI N. Sándor: 2002 A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs. In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 3–10.

LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván

2000 Ki a cigány? In: HORVÁTH Ágota – LANDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Új Mandátum, Budapest, 179–191.

LAMBERT, Wallace A.

1974 Culture and Language as Factors in Learning and Education. In: Wolfgang, Aaron (ed.): *Education of Immigrant Students*. Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, 155-183

LI, Wei

2000 Dimensions of Bilingualism. In: LI, Wei (ed.): *The Bilingualism Reader*. Routledge, London, 3–25.

MENNEL, Stephen

1994 The Formation of We-Images: A Process Theory. In: CALHOUN, Craig (ed.): *Social Theory and the Politics of Identity* Blackwell, Oxford–Cambridge, 175–195.

MILROY, Leslie – GORDON, Matthew

2003 *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Blackwell Publishing

NAVRACSICS Judit

2000 *A kétnyelvű gyermek*. Corvina, Budapest

PÉNTEK János – BENŐ Attila

2003 *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, Kolozsvár

PÉTER László

2005 „Romák, szegények, senkik vagyunk.” Elemzési kísérlet egy szegény roma közösség etnikai identitásépítő stratégiáiról. *Erdélyi Társadalom* 1. 25–49.

SKUTNABB-KANGAS, Tove

2000 Nyelv, oktatás, kisebbségek. In: ORTUTAY Katalin – FORINTOS Éva (szerk.): *Nyelvi jogok*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém

SORBÁN Angella

2000 „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3. (21)

SORBÁN Angella – DOBOS Ferenc

1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3–4. (9–10) 293–323.

SZILÁGYI N. Sándor

2002 Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 4. (26) 64–96.

2004 Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: KISS Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

VARGA E. Árpád

1998 *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Kiadó, Budapest

VERES Valér

2005 *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest

2008 Analiza comparată a identităţii minorităţilor maghiare din România, Serbia, Slovacia și Ucraina. A Kárpát-medencei magyarok nemzeti identitásának összehasonlító elemzése. *Studii de atelier... 2*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca

VETÉSI László

2001 *Juhaimnak maradéka*. Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár